

S. F. N.

Dissertatio Academica,

*Brevem Controversiæ De
Hebraïsmis Novi Testamenti
Conspectum Exhibens,*

Quam,

Consent. Ampl. Fac. Philos. Reg. Acad. Aboënsis,

Publicæ Disquisitioni Modeste Subjiciunt,

Auctor,

Andreas Johannes Mennander,

Philos. Magister ac Stip. Reg.

Et

Respondens,

Jonas Henricus Mennander,

Fratres atque Tavastenses.

In Audit. Minori Die VII Jun. An. MDCCLXXXVIII.

H. A. M. S.

ABOÆ, TYPIS FRENCKELLIANIS.

Kyrko-Herden

Öfver Achas Församling,

Välärevördige och Höglärde

Herr Magister

JONAS HENRIC MENNANDER,

Samt

Välådla Fru,

MARGARETA CHRIST. MENNANDER,

Född SALOVIUS,

Våre Huldaste Föräldrar,

*Tilägnas detta Academiska Arbete, med all barnslig
vördnad, af*

Våre Huldaste Föräldrars

Ödmjuk-lydigaste Söner

AND. JOH. och JON. HENR. MENNANDER.

§. I.

Magna equidem ac diuturna inter eruditos de stilo Novi Testamenti agitata est controversia; quæ tamen nec levi de causa suscepta fuit, nec parum utilitatis rei hermeneuticæ attulit. Nam ad interpretandi subsidia recte paranda plurimum valet, sermonis ipsius veram indolem accurate cognitam habere; quamobrem minime fuit supervacaneum de ea inquirere. Orta vero dissensione, cum suam quisquæ sententiam, quantum in se esset, defendere conaretur; multa vel tunc primum in medium prolata fuere, vel etiam diligentius pertractata, quæ & interpretationem plurimum locorum impense adjuvarent, & ad linguarum sacrarum naturam accuratius definiendam pertinerent. Post varias itaque disceptationes eo tandem perventum est, ut rem sine partium studio consideranti non admodum difficile sit verum reperire. Nam cum tres potissimum sint de stilo Novi Testam-

A

menti

menti sententiæ, una puritatem, altera vitiositatem, tertia denique hebraismos ejus defendens; hanc quidem ultimam & in se probabilissimam esse, & viris harum rerum peritissimis maxime hodie probari, animadvertere licet. Qua recte stabilita, superiores illæ statim corruant necesse est; siquidem dictio græca, quæ in Novo Testamento habetur, absolute pura existimari amplius nequit, & vitiositas ejus tantum non omnis tollitur, comparatæ cum hebraica pariter atque græca loquendi ratione. Ita enim illius natura æstimanda videtur, si modo id compertum ac exploratum fuerit, aliquos esse in libris Novi Fœderis loquendi modos, qui linguam hebraicam redoleant. Utilissimum ergo rati in hujus sententiæ ratione, quantum quidem tenuitas virium pateretur, perspicenda elaborare; scripta doctissimorum hominum eam illustrantia perlegimus. Postquam ita omnem de ea controversiam nobis familiarem reddidissemus, tecum Lector Benevole, id quod noramus, communicare non dubitavimus; ita saltem utilitatis non contemnendæ auctores futuri, si quem forte ad accuratius de re gravissima cogitandum impellere, vel ut melius eandem perfequatur, movere possimus.

§. II.

Primus omnium, qui post renatas litteras de stilo Novi Testamenti separatim scripserunt, fuit HEN-

RI-

RICUS STEPHANUS. Is enim, cum anno MDLXXVI Biblia Græca in forma duodecima ederet, adjunxit his Dissertationem suam, qua pure græcam esse dictionem Novi Testamenti demonstrare conatus est. Plurimi autem postea ejus partes secuti sunt, usque eo, ut quidam nullos plane hebraismos in scriptis Novi Testamenti admitterent. Ferebantur hi pio quodam zelo, quod aliter illa vere ab insultibus ac injuriis hostium vindicari non posse arbitrabantur. PFOCHENIUS igitur, STOLBERGIUS, MAJUS, ERASMUS SCHMIDIUS, BLACKWALLUS, GEORGIUS & PALAIRET veluti duces pro hac causa militarunt.

Sed nec defuerunt, qui codices Novi Testamenti loquendi formulis hebraicam consuetudinem imitantibus scaterere contenderent, viri, ut dicit Rev. ERNESTIUS, litterarum græcarum & hebraicarum doctissimi. Verum hos quoque plus quam par erat, sententiæ suæ indulgisse, sunt qui ostendere nitantur. In primis autem GROTIUS, GATAKER, VORSTIUS & LEUSDENIUS in ista culpa ponuntur, quippe qui multos pure græcos loquendi modos in numerum hebraismorum retulerunt. Sed sufficit ad rationem stili veram constituendam, eum plane hebraismis non vacare; quod illis placet, qui mediam hic viam ingressi sunt, ut J. H. & J. D. MICHAËLIS, quos instar omnium tanquam principes & obsides hujus sententiæ nunc solos nominamus. Neque id nobis est valde dubium,

quin omnes non opinionibus ducti, sed argumentis utrinque allatis attente pensitatis de hac re judicantes, illis facile concilientur. Itaque ad ea contemplanda nos jam conferamus.

§. III.

Omni- bus igitur hebraïsmis linguam græcam Novi Testamenti haud carere, etiam rei ipsius naturam consideranti statim erit probabile. Quid enim aliud suspicari licet de his Scriptoribus, quibus lingua hebræa illa, quæ tunc vige- bat, esset pæne omnibus vernacula, quique Bibliis vel hebraïcis vel in græcum quidem sermonem, sed eum hebraïsmis refertum translatis a LXX Interpretibus uterentur, nisi eos græce scribentes aliqua saltem patrii sermonis vestigia prodidisse, præsertim cum linguam græcam ab iis didicissent, qui ne ipsi quidem pure illa loquerentur. Sed occurrit illud, ita quidem facturos fuisse, si sua sponte, suoque arbitrio scrip- sissent; cum autem Spiritu Sancto dirigente scripserint, posse omnino hanc rem longe aliter esse comparatam. At illi ipsi, qui puritatem stili Novi Testamenti defendunt, Spiritum Sanctum se ad scribentium ingenium accommodasse & affirmant & rationibus satis idoneis probant; quin etiam id demonstrarunt tum alii; tum ERNESTIUS (a), nihil

(a) Qui quidem ita scribit (in sua Institutione Interpretis Novi Testamenti, Partis I, Sect. II, Cap. III, §. 14):

nihil prorsus causæ fuisse, cur aliter Sanctus ille Spiritus faceret, orationemque pure græcam inspiraret. Hinc ergo non obscure patet, quantopere iudicium suum præcipitarint illi, qui convicium Spiritui Sancto fieri, librorumque Novi Fœderis divinam inspirationem dubiam reddi existimarent atque statuerent, nisi pro certissimo habeatur, Novum Testamentum pure græcum esse. Nam eo tandem redit omnis hæc disputatio, ut de eo disquiratur, quomodo lingua græca Scriptores Sacri de rebus a se scribendis cogitarint. Qui, cum nec in Græcia nati, nec litteris græcis ex industria instituti essent; nihil certe inopinati erit, aliquid in scriptis eorum offendere, quod a purissima græcitate sit alienum, id quod viris tam græce quam hebraice scientibus revera contigit. Hi vero illud maximam partem sermoni hebraico tribuere

A 3

non

nec vero consentaneum erat, Spiritum Sanctum inspirare Apostolis orationem pure græcam. Nam ut omittam, neminem eos pro Auctoribus illorum librorum habiturum fuisse, ipsi non intellexissent eam orationem, nisi alia inspiratione, multo minus plebeji et Judæis, quibus maxime scribebatur, qui ne probaturi quidem erant hoc genus dicendi, odio græcorum, & eloquentiæ græcanicæ, cum essent contra hebraizanti dictioni et lectione vel ipsius hebræi Codicis, vel versionis græcæ Alexandrinæ adsueta. Denique cum doctrina Novi Testamenti niteretur fundamentis Veteris Testamenti, phrasin ejus quoque servari conveniebat."

non dubitarunt, & ambabus linguis ex instituto inter se comparatis, luculentissime apparuit, a Scriptoribus Novi Testamenti, præter verba pure hebraica, partim vocabula græca novo sensu non raro usurpata, partim phrasēs & figuras ad linguæ hebrææ genium formatas & adhibitas fuisse (b). Multa ejusmodi hebraïsmorum specimina sunt a multis observata & collecta, quæ quidem id efficere videntur, ut nemini dubitandum sit, quin cum oratione hebraica stilus Novi Testamenti præter morem sermonis græci evidenter sæpe congruat (c).

§. IV.

(b) Conferatur omnino ERNESTIUS loco citato §. 8.

(c) Hæc omnia, ut illustriora fiant, exempla nonnulla præstabunt. Vorstius in primis eorum magnam præbet copiam in suo de hebraïsmis Novi Testamenti Commentario. Nos inde potissimum planissima quædam carptim promemus.

Ad formam orationis universam pertinent periodi illæ breves & abruptæ, ad scribendi morem hebræorum conformatæ, a græca autem consuetudine tota via aberrantes, eademque particulæ, ut in hebraico sermone ob earum penuriam fieri necesse est, iterum atque iterum repetitæ. Καὶ e. g. idemtidem etiam iis in locis occurrit, ubi ex genio linguæ græcæ aliis particulis opus fuisset, ut facillime videas,

§. IV.

Sed defensores puritatis ne hic quidem sunt negligentes rerum suarum, quippe qui argumento utuntur

καὶ illud vau præfixum hebræorum referre. Sapè etiam plane supervacaneum est, ut idem vau e. g. cum יהי, cui ita posito in Novo Testamento respondet καὶ cum ἐγένετο. Sic ודע & הנה usu & otiosa significatione valde sunt similes.

Vocabula quidem pure hebraica, ut Μεσσίας (משיח), pro χριστός, Ἀλληλεΐα (הלל-יה), pro ἀνεΐτε τὸν κύριον, βελίαλ nequam, ἀβαδδὼν vastatio &c. nemo non agnoscit; sed ea nullius in re præsentis sunt ponderis; vix enim ulla lingua tam pura est, ut penitus verbis peregrinis, præsertim nominibus, careat. Illæ vero voces græcæ, quibus præter necessitatem nova vis tributa est, hebraicam omnino dictionem plerumque sapiunt. Nisi enim hanc secuti essent Scriptores Sacri, putaverim eos vulgaribus res easdem significantibus vocabulis potius usuros fuisse. Itaque cum σπλάγχνα græce de visceribus dicatur, non autem de miseratione; hanc tamen huic voci sæpius in Novo Testamento tribui significationem reperiimus, quod fit imitatione vocis רחמים, quæ & viscera & misericordiam significat. Pari modo vox αἰὼν plane cum voce עולם congruit, adeo ut illa quemadmodum hæc, præter græcam consuetudinem, etiam mundum significare iussa sit. Ut צרקה, sic

tur eo, quod litem omnem pæne dirimeret, si modo vere firmum esset. Eo namque audaciæ progrediuntur,

δικαιοσύνη in Novo Testamento habet significationem solito latiore, quæ pietatem quoque sive probitatem, imo liberalitatem seu beneficentiam comprehendit. *Ειρήνη* & *שלום* pacem proprie significant; sed ad exemplum hujus, vocabulum illud quoque ad salutem vel incolumitatem, prosperitatem & felicitatem significandam translatum est. Sic *ψυχή* & *נפש*, *σάρξ* & *בשר* modo hebraicum aliquid redolenti gemina esse, pluribus ex locis patet. Sæpe verbo *ποιεῖν* sic usus esse Scriptores Sacros animadvertere licet, ut verbum *השע* spectasse videantur, & usus verborum *ἀνίστημι* & *ἐπανίστημι*, cum illud significat exoriri & hoc adoriri vel vim inferre, imitationem *תָּעַר* hebraici aperte prodit. Valde frequens est *περιπατεῖν* & *πορεύεσθαι*, pro vivere vel se gerere, quod græcis est inusitatum; hebræis vero *הלך* & *הלכה* sensu isto sunt usitatissima. Sed hæc sufficiant de vocabulis nove usurpatis.

Phrasium vero, quæ ad genium linguæ hebraicæ aut formatæ sunt aut usurpatæ, nonnulla porro apponemus exempla. Apud MATHEUM c. XXI, 42 & MARCUM c. XII, 11, *αὕτη* & *θαυμασὴ* pro *τέτο* & *θαυμαστὸν* more hebræorum adhiberi, quis non vel conicere potest? Idem judicium ferendum est de his modis loquendi: *ἀπὸ Ἰησοῦ χριστοῦ, ὁ μάρτυς ὁ πιστός*, Apoc. c. I, 5; *ὁ νικῶν, ποιήσω αὐτὸν σύλον ἐν τῷ γαῶ*

tur, ut omnia hebraïsmorum exempla, ab eorum tutoribus allata, pure græca esse contendant, & id quidem

B dem

τῷ Θεῷ μὲν, c. III, 12; ὁ νικῶν, δώσω αὐτῷ, ejusdem capitis versu 21, &c.: cum e genio linguæ græcæ dicendum fuisset, τῷ μάρτυρος τῷ πιστῷ; τὸν νικῶντα ποιήσω; τῷ νικῶντι δώσω. Ad majorem vim sermoni conciliandum solent hebræi verbo cuique finito suum vel aliud ejusdem notionis infinitum adjungere, ut תמות, תמותי, תמותי, כח יכח, כח שמוע, &c. Tales locutiones in Novo Testamento ita videmus expressas: ἰδὼν εἶδον, ἐρχόμενος ἦξει, ἐπιθυμία ἐπεθύμησα, προσευχῇ προσήυξατο. Eis γενεάς γενεῶν, eis αἰῶνας τῶν αἰῶνων & multa similia ponuntur, ut לררר וררר, לעולם עולמים, in lingua hebraica.

LUCAS in c. 1, 7, scribit: — *προβεβηκότες ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν*, prorsus ut hebræi כחיים בימים, atate provecti. Ζητεῖν τὴν ψυχὴν τινὸς dicitur pro ἐπιβλεῦειν τινὶ θάνατον, quemadmodum בןשן נשן, insidiari vitæ alicujus, hebraice; itemque de cœna integra, φαγεῖν vel ἐθίειν ἀγρόν, quæ locutio hebraicum illud כחלכל imitatur. Manifestissimum porro dictionis hebraizantis indicium est, quod vocabula υἱὸς atque τέκνον frequenter secus, quam vulgo apud græcos, usurpantur. Υἱὸς ἀπειθείας dicuntur infideles, οἱ ἀπειθεῖς; υἱὸι φωτὸς fideles, οἱ πεφωτισμένοι; τέκνα τῆς ὀργῆς, ira digni; τέκνα κατάρσῃς, maledictione digni; υἱὸς εἰρήνης, salute dignus; υἱὸς γέννης, inferno dignus; υἱὸς ἀπωλείας, interitui destinatus &c.; quæ phrases plane ta-

dem ita, ut apud Auctores Classicos eadem occurre-
re

les sunt, quales ope vocis בן hebræi formare solent. Idem, penuria adjectivorum laborantes, duo substantiva ita conjungunt, ut alterum eorum vices adjectivi sustineat. Mons sanctus illis dicitur הַר קָדֵשׁ, mons sanctitatis; vir robustus אִישׁ חָזָק, vir robustus; baculus ferreus כַּוֵּץ בַּרְזֶל, baculus ferri; lapides leves חֲלָקִי אֲבִנִים, lubricitates lapidum, i Sam. xvii, 40; beatus vir אִישׁ אֲשֶׁר הוּא שָׂמֵחַ, felicitates vel felicitas viri, & alia ejusdem farinae pæne innumera. Illis locutionibus conveniunt hæc Scriptoribus Novi Testamenti valde familiares: οἰκόνομος τῆς ἀδικίας; λόγος ἀληθείας; ξάβδος εὐθύτητος pro ξάβδος εὐθεία, Iceptrum rectum; ποτήριον τῆς εὐλογίας, pro ποτήριον εὐλογητόν; μωρία κηρύγματος, id est, κήρυγμα μωρῶν; ἀδελότης πλεῖστα, i. e. πλεῖστος ἀδελός, divitiæ incertæ; καινότης ζωῆς, i. e. ζωὴ καινὴ, & alia ejusmodi plurima.

Hebraïsmum sapit & illud: προσέθετο πέμψαι, Lucæ xx, 11, 12; spectat enim usum verbi ἔσθω, addidit. Phrasis αἷμα ἐκχέειν sensu occidendi est gemina phrasi hebraicæ דם יפוך, necare. Videre mortem (רִיחַ מוֹת) hebræis est mori, & similiter in Novo Testamento ἰδεῖν θάνατον dicitur pro ἀποθανεῖν. Pro εἶδετε est εἶε εἰς τὸν αἰῶνα, hebraice דַּלְגַּל לְעַלְמַי, nunquam. Πρόσωπον πρὸς πρόσωπον respondet hebræorum פָּנִים לְפָנִים, facie ad faciem, pro coram. Verum pro nostro proposito affatim exemplorum jam recensuisse videmur. De figuris videatur GLASSII Grammatica Sacra in parte I. Philologiæ Sacræ.

re dicant. Congestis igitur ex scriptis horum exemplis conati sunt & illi, quam vera prædicarent, ostendere. Fecerunt hoc ii, quos supra indicavimus, duces hujus sententiæ. Neque est inficiandum, eos multa, quæ adversariis suis linguam hebraicam sapere viderentur, puritati restituisse; sed ab his contra patet factum est, eosdem haud raro mala fide egisse, cum id se reperisse jactarent, quod minime reperissent, recteque observatum, testes idoneos non esse omnes illos Auctores Græcos, qui editis jam codicibus Novi Testamenti scripsissent; quæ omnia etiamsi non ita essent, plurima tamen prorsus intacta superesse evidentissima hebraïsmorum exempla: quæ plus in hac lite secunda meo quidem judicio utique valent, quam argumenta ista universa, quibus a priori, quod dici solet, sententia contraria tam pertinaciter a patronis suis defenditur, vel potius, defensa est.

§. V.

At præter vim exemplorum accedunt etiam aliæ quædam considerationes, quæ judicium de forma dictionis Novi Testamenti vera non parum adjuvent. Eas cum Rev. ERNESTIUS loco supra memorato (§§. 10. 11.) præclare admodum, ut solet, exponat; ejus verba hic legenda exhibere liceat. "Argumentum non leve (dictionis hebraizantis) ducitur primum ex eo, quod multa græca in Novo Testamento non mo-

do in nullam linguam facilius ad verbum verti possunt, quam in hebraicam, ut ipse ERASMUS SCHMIDTUS, magnus alias puritatis defensor, fatetur (ad Math. iv, 4. XXI, 42 &c.), sed ne explicari quidem bene, nisi ex hebraicis possunt: quippe etiam in multis, si quis e consuetudine bene græce loquentium interpretari velit, sententiæ falsæ mirabiles & ridiculæ existunt, ut exemplis patet iis, quæ a WERENFELSIO prolata sunt in Lib. de St. N. T. p. 358. & a nobis de Difficult. Interpr. Gramm. N. T. §. 12, quibus alia facile addi possunt, vid. v. c. EUNOMII Apolog. c. 24. Multis profecto erroribus caruisset omni tempore Theologia, carerentque etiam nunc libri multorum, si non hebraica græce explicata essent: ut passim etiam noster MELANCHTHON in commentariis monet. Nec illud non magnū argumentum est, quod interpretes Novi Testamenti græci & latini, qui quidem hebraismi imperiti fuerunt, & in interpretando græcum sensum secuti sunt, in multis misere torquentur & plane ineptiunt, ut in *συνδέσμος τελειότητος*, monente MELANCHTHONE (in Comm. T. IV. Opp. p. 330), quod nunc etiam accidit parum peritis: cum ex hebraica consuetudine verba æstimantibus in iisdem locis plana sunt omnia. Hoc enim fieri nullo modo posset, si pure græca esset Apostolorum oratio. V. ERASMUS ad 2. Cor. XI, 6." (d).

§. VI.

(d) De nomine dictionis Novi Testamenti quoque litigiosa disputatione actum est, etiam ab illis, inter

§. VI.

Non igitur possumus, quin illam Novi Testamenti dignitatem, quam defensores puritatis ei tanto molimine conciliare studuerunt, vanam esse fateamur. Quæ tamen res plus commodi, quam detrimenti habere videtur. Summæ nimirum in ea disquisitione, qua de Scriptoribus Novi Testamenti veris agitur, utilitatis est, omnia ad hos indicandos conspirare, quæ in re tanti momenti fidem gignere atque corroborare & possint & debeant. Maxime igitur optabile est, ut etiam stilus Novi Fœderis ejusmodi characterum quam fieri

B 3

fieri

quos de genuinâ ejus indole conveniret. Alii eam hellenisticam, alii hebræo-græcam, alii aliter appellandam censuerunt. De prima illa appellatione HARLES in sua Introductione in Hist. L. Gr. N. Test. Cap. III, n. 2, sequentem in modum disserit. "Si quis aut nationem, quæ usa fuisset peculiari græco dicendi genere, aut peculiarem græcam dialectum intelligit, eamque hellenisticam vocat, tunc nego linguam esse hellenisticam. Contra, si quis illam dicendi rationem ex lingua hebraica et græca mixtam, quæ Judæis inter Ἑλληνας viventibus ab educatione, consuetudine, usuque tam hebraici codicis, quam versionis τῶν LXX propria quasi fuit & vulgaris, hellenisticam dixerit, equidem non adeo dissentirem."

Ceterum parvi refert, quale nomen cuique rei imponatur, si modo accurata definitione caveatur, ne quis illud perperam alii cuidam rei tribuat.

feri potest apertissimam habeat significationem, ne quid supersit, quod ad auctoritatem librorum merito sacrorum desiderari posse videatur. In his ergo, quam opportune non pauca reperiantur hebræum sermonem redolentia, facile cuius intellectu est. Ita enim admodum fit probabile, eosdem ab iis hominibus, qui vulgo nec temere illorum Auctores Ministeriales habentur, litteris revera esse consignatos. At si pure omnia essent perscripta, nonne hostibus Christianæ Religionis ampla speciosaque suppeteret cavillandi occasio? Solent illi ceteroquin levissima quæque arripere, impias opiniones probaturi; quid si tanti roboris argumentum profstaret? Neutiquam aut cunctanter aut ignave præsidio ejus uterentur, & multa profecto, quæ non sine causa contra puritatem disputantur, a nobis quoque supra indicata, illi quam commodissime in suum usum convertere possent.

Tantum ergo abest, ut sententia hebraismos in Novo Testamento affirmantium, ad contumeliam vergat ejus & Spiritus Sancti, quod puritatis illius defensores putant; ut potius majorem Divinis Litteris fidem conciliet. Quamobrem HOFFMANNUS, præeunte ERNESTIO, verissime dicit: si Apostoli tam puro, uti DEMOSTHENES, dicendi genere essent usi, nemo facile crederet, ejusmodi libros ab hominibus Judæis conscriptos. Nunc autem ipsum scripturæ genus incredulos convincere potest, libros revera ab illis, quibus tribuuntur, Auctoribus compositos esse." (e)

Quid ergo causæ sit, cur tantopere Theologiæ studiosis linguæ hebraicæ peritiam Philologi Sacri commendent, facillimè jam intelligi potest. Nam etiam si a libris Veteris Testamenti recedas, nihilo minus hebræi sermonis maxima est commendatio. Cum enim ut verbis utar SEMLERI, Scriptores Novi Fœderis sæpe *græcis phrasibus hebraice loquantur*; qui fieri potest, ut græcè tantum scientes, eos rectè intelligamus? Quam ridicule ad genium linguæ græcæ, quam contra feliciter ex lingua hebraica non pauca in Novo Testamento loca interpretati sint plurimi, commentarios tot tantosque inspicienti statim patebit. Propterea, cum libri Novi Fœderis dignissimi sint, qui summa diligentia & quam rectissime explicentur; nihil omnino est, quod timeamus, ne inutiliter in lingua hebraica discenda operam collocemus. Submotis præterea jam impedimentis fere omnibus, methodoque docendi faciliori recepta; non est amplius tanti laboris ac temporis, quanti fuit antea, linguam sane utilissimam perdiscere. Nec vero Theologiam bene tractaturum decet, translatis tantum Bibliis esse contentum (f). Est enim & melius & tutius suis uti

ti

(e) In Notis ad PRITHI Introductionem in Lectionem Novi Testamenti p. 329.

(f) — Wenn auch kein junger Theologe mehr in der absicht hebräisch lernen wollte, um das Alte Testament selbst verstehen, oder auch nur den Sinn desselben mit halber ueberzeugung andern nachbeten zu können; so würde ihm doch die erlernung der hebräischen Sprache bios um des richtigen

ti oculis, quam alienis, & nullo modo culpa vacat is, qui cum illud possit, hoc tamen facere malit. Proinde, si sedulo id damus operam, ut prudenti utentes diligentia fontes ipsos adire proprioque cortice natare possimus, non certe, quantum profecerimus, nos poenitebit. Sed fortasse ea heic monere videbimur, quæ eorum, quorum hæc nosse interest, ignota sunt nemini. Atqui nihil sane optabilius nobismet ipsis foret, quam inutilem hoc nomine esse laborem materiæ huic tractandæ a nobis infumtum. At si nec operam prorsus perdidisse judicari solent ii, qui res magni momenti, easque satis quidem notas, quæ tamen, pro more hominum, oblivioni tradi, vel in desuetudinem abire possunt, recolunt; si nunquam nimis dicitur, quod nunquam nimis discitur: qualemcunque nostram scriptiunculam, ne sic quidem omni plane fructu carituram esse speramus.

verstands des Neuen Testaments willen unentbehrlich bleiben; es wäre dann, daß man auch sogar unkunde des Neuen Testaments einen christlichen Lehrer zu gute halten dürfte, wenn er nur (was der Handwerker, wenn weiter nichts verlangt wird, mit weit geringern Kosten und doch vielleicht nicht selten mit größerem Vortheile fürs Publicum, neben seinen Handwerke auch lernen und treiben kan), **D LUTHERS** Uebersetzung, seinen Katechismus und ein wenig ungekochte und unverdaute Dogmatik auswendig gelernt hat. SCHULZIUS in Præfatione Chrestomathiæ Hebraicæ p. 9.